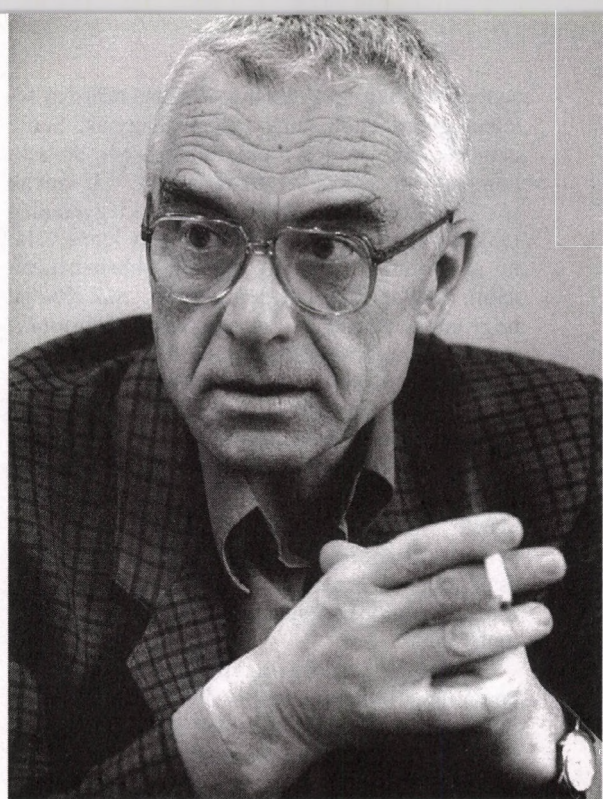

A politikán élősködő gazdaság

Előzmény: Élet és Irodalom, 1996/2. (05.31.) Mihancsik Zsófia: Az ötlábú bárány. - Eörsi Istvánnal beszélget Mihancsik Zsófia

Rédei Ferenc felvétele

A mikor tavasszal Magyarországot fölveték az OECD-be, az úgynevezett fejlett országok klubjába, egy érdekes beszélgetést hallottam a rádióban.¹ A szervezet egyik főkorifeusa odanyilatkozott, hogy most már egy örvendetesen megváltozott világban élünk. Vége a hidegháborúnak, nincs már Szovjetunió, s mindenki a főfeladat végrehajtására összpontosíthatja erejét. Ez pedig nem más, mint az állami költségek lefaragása, a jóléti állam épületének lebontása. A jóléti állam fogalmát övező elképzelés ugyanis azt jelentette, hogy a kormányzat pozitív szerepet játszhat a társadalom jólétének kialakításában azáltal, hogy döntései nyomán az állampolgárok számos szociális, kulturális, oktatási és egészségügyi szolgáltatásban ingyenesen vagy az állam által szubvencionáltan részesülhetnek.

Tudvalévő, hogy amióta a jóléti állam elmélete és gyakorlata kibontakozott a fejlett országokban, az állampolgárok jólétére fordított költség tette messé vált. Az is tudott, s minden égi és földi csatornából azt halljuk, hogy most viszont a globális gazdaságnak megfelelő versenyképesség érdekében le kell építeni ezt a jóléti államot, az ezt szolgáló költségeket vissza kell vágni. Tekintet nélkül fejlettségünk és jólétünk pontos mibenlétére, itthon mint az államháztartás reformját, ezt nevezik elodázhatatlan feladatnak.

Az itt fölmerülő kérdésekre nem könnyű választ találni, s a megszülető válaszok – mint ilyen esetben mindig – egyrészt érdekkötöttek, másrészt a választ adó érték választásától függenek. Az alábbi sorokkal csak arra kívánok rámutatni, hogy a manapság uralgó gazdasági szóbeszéd elveti a súlyot, s a jóléti állam elleni galoppozással az államintézmény lényege ellen, a polgárok jólétét és boldogulását vállaló cél ellen szól jó ideje.

*

Az állam által béklyózott gazdaságokra sanyarú jövő vár. Csak a kevés adót követelő, lesóványított kormányok országai állhatják a sarat a befektetésekért folytatott globális versenyben. Márpedig a globálisan gondolkodó befektetők oda mennek, ahol kisebb az adó és magasabb a haszon. Szingapúr, Hongkong, Új-Zéland, Tajvan, Luxemburg, Svájc van az élbolyban: nagy tettekre képes kis országok. – Ez olvasható ki a harvardi közgazdász, Jeffrey Sachs inspirálta vizsgálatból, amelyet idén a Világ gazdasági Fórum adott közre. Amerika elvezette elsőbbségét ezen a listán, s jó ideig kell

böngészni az olvasónak, míg rátalál a tehetős európai országokra.² Vannak persze más, ettől merőben eltérő rangsorú listák is – no, de a gazdasági elemzőknek is a befektetők kemény piacán kell megélniük, s nemcsak helyállót, hanem befektetőket mozgósító újat is kell mondani, mert az elemzők, s megbízóik számára csak az új információból származik bevétel. Az ilyenfajta újdonságok hírértéke azonban csak a javallott befektetés kockázatának és hozadékának százalékára, a célterületek sorrendi változására korlátozódik. Az elterjedt és globálisan szárnyra kelt gazdasági közbölcsesség e téren megingathatatlan: kisebb adók, kisebb kormányok, kisebb költség. Az üzlet és az állam párbeszéde pedig az üzlet részéről elhangzó végkövetkeztetéssel summázható: „Bármit, amit meg tudsz tenni, azt én jobban csinálom”.³

Nos, az ötvenes évektől kezdődően a jóléti állam elgondolásából igen generózus szociálpolitika következett, ami a ma divó ökonómiai eszjárás szerint a magas munkanélküliségért felelős „végtetes betegség”. Egy chicagói Nobel-díjas tudós – egyébként igen differenciált – okfejtésének konklúziója: „Nem lehet komoly csapást mérni a botránnyosan magas munkanélküliségre és alacsony foglalkoztatottságra mindaddig, amíg az európai szociálpolitikát el nem ismerik annak, ami: komoly betegség, ami súlyosan megfertőzi a munkaerőpiacot.”⁴ Ebből tehát világos, hogy a munkanélküliséget csak a kormányzat által nem béklyózott gazdaság lenne képes csökkenteni, föltéve, hogy a kormányzat a maga által korábban teremtett jóléti konstrukciót, mint feleltelen költséget, visszabontja. Ezt mondják posztmodernül a jóléti állam dekonstrukciójának. Felmerül azonban a kérdés, hogy az állam által – ott, ahol – a polgárai számára egyszer már megteremtett és fenntartott biztonságos, jó körülményeket, ha most lebontják, ki fogja újra fölépíteni. És mikor? Vagy talán erre nincs szükség? Megteszi ezt az állam helyett más is? – Nem könnyű kérdések. Az állam ugyanis – ott, ahol – de egyszer már bizonyította, hogy jólétet tud biztosítani polgárai számára. Az állam ilyen jellegű ígéreteiért és teljesítményeiért a választásokon felelősségre volt vonható, a kormánytevékenység és eredményessége minősítésének formájában. Az üzleti világ szóvivői és közgazdász tudorai útján azt ígéri, hogy ezt is – mindent! – jobban, ügyesebben és olcsóbban végzi el. De hol, mikor és hogyan vállal felelősséget az „üzleti világ”? Ki az „üzleti világ”? Kik azok és hol vannak? A befektetései formájában globálisan cikázó fináncipart nem lehet puszkavégre kapni.⁵

Nem lövöldözni akarunk persze – ugyan! –, csak szeretnénk megérteni, hogy mi folyik körülöttünk. Van ugyan egy utaló fogalom, a „corporate citizenship”, ami valami derengést jelez. Amerikai államférfiak,⁶ élükön az elnökkel előszeretettel ismételtetik ezt a fogalmat. Magyarul ez talán valami olyasmit jelenthet, hogy „résztvénytársasági polgár”, azaz valamely gazdasági korporáció – és már(?) nem az állam – polgára. A kívülállók számára sokat mondani látszó fogalom azonban a bennfentesek számára sem tisztázódott még kellőképpen, s csak valami olyasféle derengő kíváncsolság, hogy ha az állam nem tudja nyújtani polgárainak azt, amit eddig nyújtott, akkor majd talán a privát munkaadók biztosítják ezt a munkavállalóknak és közösségeiknek.⁷ Lehet, hogy egyes vállalkozók busásan áldoznak az alkalmazottakra, s netán még közvetlen közösségeikre is, de a munka világa évtizedek óta egyre kisebb része a társadalom világának. A munkavégzésre még vagy már alkalmatlanok, illetve képtelenek aránya egyre növekvő. A jóléti állam ellen megfogalmazódó, adócsökkentést célzó üzleti filozófiák – tartok attól – nem azért találtattak ki, hogy most aztán majd a magángazdaság pénzelje a társadalom egészének egészségét, iskoláztatását, kulturális igényeit és biztonságos jólétét fedező kiadásokat.

De ne legyünk eleve szkeptikusak. A globalizálódó gazdaság – ami miatt a helyileg még jogilag lehorgonyozott és a területiális állammal szemben adófizetésre kötelezett vállalkozások szakadatlanul a globális versenykényszerre hivatkoznak – eredményezhet számos, ma még beláthatatlan jó cselekedetet is. Nem ezzel van baj, s a probléma nem is morális jellegű. A probléma eminensen politikai, s dupla fenekűen az.

Az államot túlköltekezéssel és illetéktelen beavatkozással – igen sokszor jogosan – ostromozó üzleti megfontolások nemcsak kevesebb adót, összetöpreződött kormányzatot követelnek, hanem az investíciók biztonsága érdekében politikai stabilitást is. A világ fejletlenek mondott részein pedig a politikai stabilitás megteremtésének döntő összetevője a jóléti állam működtetése volt. Ígéreteivel, s jelentős mértékben beváltott ígéreteivel. Lehet, hogy a jóléti állam valóban fertőző betegség – milliók képzetét mindenképpen „megfertőzte” szerzte a világon. De ha ennek még az ígérete is megszűnik hatni, akkor miből is teremtődik a politikai stabilitás? Teremtődhet bizonyára másból is, de „Európa más – mondja Prodi, az új olasz miniszterelnök Amerikáról szólva – és Olaszországból a

szolidaritás régi hagyomány. A népet szörnyű félelem gyótri attól, hogy magára hagyják. Senki nem kérdőjelezi meg a piac fontosságát, de kell, hogy legyen a kormányának szerepe”.⁸ E szavak sok figyelmet érdemelnének, de most legyen elég csak azt kiemelni, hogy mintha mégis lenne valami, amit az üzlet nemhogy nem tud jobban megcsinálni, mint az állam, de nem is ígéri, csak elvárja, hogy megteremtődjék. Ez pedig a *politikai stabilitás*. S nem kell itt bajlódni azzal a közhellyel, hogy a prosperáló gazdaság nyilvánvaló összetevője a politikai stabilitásnak, és viszont.⁹ A címzett az érdekes. S ebben az összefüggésben félreérthetetlenül az államnak nevezett politikai intézmény az, amitől a közbiztonságtól, a jogbiztonságon keresztül a biztonságpolitikáig a kiszámíthatóságot és átláthatóságot jelentő nyugalmat elvárják. Nemcsak polgárai, hanem a transznacionális vállalkozások és a globális gazdaság nagy befolyású szereplői is.

Nagyon is tisztában vagyunk azzal, hogy az állam mint politikai intézmény nem nagyon jeleskedik, ha gazdálkodásra adja fejét. Nekünk aztán bőven van tapasztalatunk: ha az állam gyártja a csavart vagy a fagyaltot, akkor nehezen lehet csavarhoz jutni, s a fagyalt választéka is és íze is igen csapnivaló. Az is kétségtelen, hogy még az állam politikai felelősségi körébe tartozó szolgáltatások egy része is piacsiható. Ismeretes, hogy helyenként és részlegesen még az igazságszolgáltatás büntetőintézményeit is megkísérlik magánkézben működtetni, s ha viták közepette is, de számos közüzem ma már – külföldön, de itthon is – nyereségorientált magánvállalkozás. Csakhogy a srófgyártástól és a fagyalttól eltérően a közüzemek, és még inkább a közbiztonságot, jogbiztonságot stb. szolgáló intézmények megfelelő működtetésével kapcsolatos felelősség nem magánosítható – ez politikai felelősség marad. Mindig csak az államon – közüzemek esetében az önkormányzaton – kérhető és kérendő számon. Hogy mi tartozik az állami szolgáltatás felelősségi körébe, az adott kortól, szokásoktól, társadalmi erőviszonyoktól és demokratikus körülmények esetén a közmegegyezéstől függ. Ha a biznisz világa maradéktalanul mindent vállalna, ami állami föladat, akkor politikai intézménnyé lenne. Egy ilyen, föltételezett esetben elvileg ugyanoda jutnánk, mint az ormótlanná növekedett, közvetlenül gazdálkodó szocialista állam – csak éppen fordított előjellel. Ennek azonban nem is érzékelhető a veszélye, mert a magántulajdonú üzleti tényezők semminemű közérdek-érvényesítő felelősségvállalásra, az önérdékű és reklámjelentőségű jótékonykodáson túl, nem készíthetők – erre nem is alkalmasak.

Így aztán bizonyos kétellyel olvasom Szilágyi Ákos okfejtését miszerint: „a világ tényének megteremtésével a politikai hatalom betöltötte demiurgoszi szerepét. ... A modernitásban világrend, annyira, amennyire egyáltalán volt és lehetett (akár ígéretként, akár a politikai erőegyensúly állapotaként), politikai rend volt, amely a szuverénnek elismert nemzetállamok hatalmán állt vagy bukott. ... A posztmodernitásban viszont a világrend a globális pénzgazdaság igen kemény tényén alapul. A politikai hatalom demiurgoszi szerepvállalása mostantól nemcsak felesleges – mint éppen a XX. század végállamai, a politikai hatalmat a világ tényével szemben totalizáló »szörny-államok« demiurgoszi teljesítményei mutatják –, katasztrofális is”.¹⁰ Hm! Szóval a politikai állam szemben áll a világ tényével, és pusztulnia kell? – Nekem úgy tűnik, hogy – „szörny-államok” ide, „végállamok” oda –

a világ tényét konstituáló gazdasági szereplők még igencsak támaszkodnak az államokra. Ami pedig a többértelmű biztonságot illeti, a gazdaság tényezői, minden államellenes retorikájuk ellenére, e szempontból egyenesen a politikai államon élőködnek.

Az állam világgá megy?

Go global! Légy globális – hangzik fel az idők szava; vagy menj világgá! – tehetjük hozzá. Vagy belesimulsz-megfelelsz a globális piac, az elektronikusan összekapcsolt többszintű pénzpiacok „világtőzsdéjének” követelményeibe, vagy bujdosd el! Időleges vagy részleges célok még jelezhetőek úgy, hogy „Fel nyugatra!” vagy „Fel keletre!”, reális távlatosságot azonban ma már valóban csak a globális feltételek figyelembevételével lehet megfogalmazni. E szempontból az állam – még a legnagyobbak is – valóban partikuláris, s a planetáris erővonalakat tekintve provinciális intézmény. A kora újkortól kifejlődött állam karámként vont maga köré politikai határokat, s e demarkációs vonalakkal elhatárolt nemzetgazdaságok lettek a gazdasági fejlődés és az állami szuverenitás alapzatai. Eközben is volt nemzetközi áru- és pénzmozgás, de csak az államok által engedélyezett és megvámolt formában. A XX. század végére azonban a transznacionálisok, elsődlegesen pedig a pénzpiaci műveletek szinte zavartalanul áthágyják ezeket a határokat. Az államok persze még „vámolgtatnak-szabályozgatnak”, de egyre inkább olyan formában, hogy kedvére tegyenek a globális gazdaság kívánalmainak. A nagy nemzetközi tőzsdei ügyletek méretei jóval meghaladják bármely ország vagy országcsoport mozgósítható gazdasági potenciálját.¹¹ Valószínűleg ez magyarázza azt, hogy szuverenitásukra oly kényes hatalmak vezetői is nadrágvarrásra szorított kézzel, szinte haptákban állnak, ha a világgazdaság hangját vélik hallani. Az állam, amelynek ők a vezetői, az állampolgár,

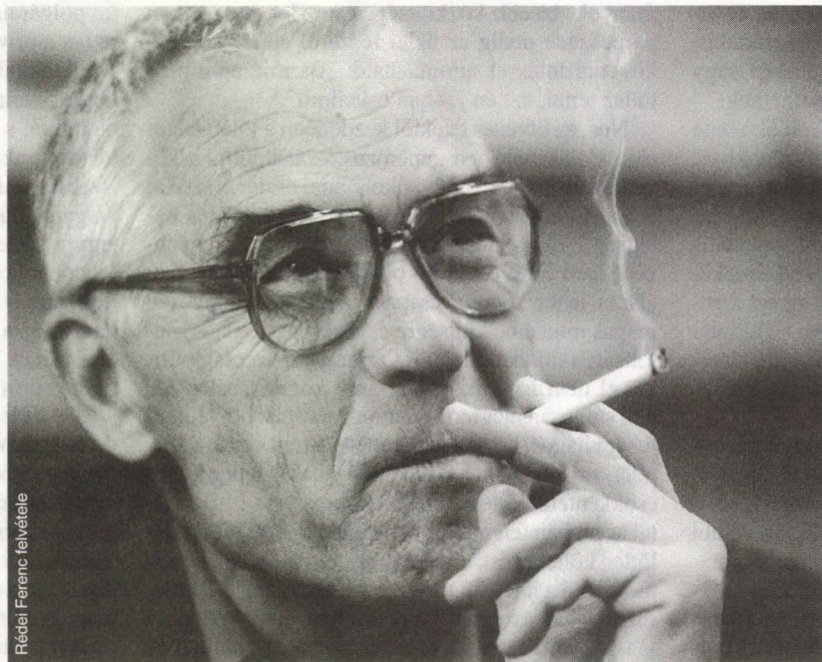
lozza. Koronként ez mást és mást jelent, miként az állam tartalma és formája is örökkön változik. Bizonyára a modernitás teremtette szuverén nemzetállami forma sem örök. Az azonban az államesszme konkrét formától független tartozéka, hogy különféle kiegyenlítősek útján valamiként polgárainak biztonságát és boldogulását szolgálja. E cél jegyében a ma ismert európai állam a felismerhetetlenségig megváltozhat, de a lényegét tekintve nem küldhetjük világgá, mert akkor újra ki kellene találnunk. A „dzsidipi” ugyanis nem boldogít – bármi legyen is a boldogság. Az is igaz persze, hogy legtöbbször az államtól is hiába várjuk ezt, de tőle okkal és joggal várjuk mégis. Okkal és joggal, mert e célra mi teremtettük, s nem eszközei, hanem ügyködésének céljai vagyunk, és államtag mivoltunkban saját boldogulásunk eleven érdekünk. Kicsit röstellkedve mondom, de az össznémeti termék, azaz a GDP megteremtése és elosztása kell, hogy szolgáljon bennünket – nem pedig fordítva.

Két és fél ezer éves dilemmák körüli viták nem dönthetők el hirtelenjében. De amikor a vitázó felek a dilemmát úgy formulázzák, hogy a gazdaság – így, perszonalifikálva – az, ami megteremtí a gazdaságot, s az állam – ugyancsak megszemélyesítve – az, amelyik csak elosztja-osztogatja, eleve tudható, hogy hibásan formulázott a vita tárgya. A piac és az állami politika személytelen, de velejéig összefonódott intézményeit elvileg értelmetlenség szembeállítani, bár az intézmények technikai szabályozottsága mindig fogyatékos. Ám ezen a fogyatékoságon mit sem segítene akár az egyik, akár a másik intézmény elparentálása. Küldték már a temetőbe a piacot is, meg az államot is. De hát a világnak nem természete az egyszerű ész természetessége.

Hogy a gazdasági globalizálódás és a kulturális fragmentálódás, valamint integrálódás és regionalizálódás mai körülményei között milyen alakot is öltön az állam – nos, ez nehéz kérdés, amire még nincs felelet. Ezért is olvasuk megértéssel vegyes elégedetlenséggel **Eörsi István** szavait, amikor arról beszél, hogy „Nyugaton is megindult az emberi jogok és a szociális állam leépítése. És történik ez akkor, amikor mi hozzájuk mint ideálokhoz kezdünk közeledni. Tehát az én pátoszomba már eleve beépül az ellentmondásosság: látom, hogy amihez közeledünk, az borzalmas, ám ha nem közelednénk hozzá, az a pusztulásunkat jelentené. ... Tehát ha az okokat próbálom a magam számára megmagyarázni, az nem azt jelenti, hogy helyeslem is a dolgot. És tudomásul csak ontológiailag veszem, nem erkölcsileg”.¹²

Eörsi István egy lételméleti megfontolás síkján tudomásul veszi a helyzetet, intellektuálisan átlátja az e téren fennforgó okokat és összefüggéseket. (Azt, hogy erkölcsileg irtózik a kialakuló állapotoktól, azt nyugtázzuk, de ezzel most ne foglalkozzunk.) Esetemben azonban kínosabb a helyzet. Évek óta kísérem figyelemmel Kornai János és Ferge Zsuzsa vitáját arról, hogy az állam milyen szerepet vállaljon a szociális kérdésekben, s abban a szerencsétlen helyzetben vagyok, hogy mindig azzal értek egyet, amelyikük okfejtését éppen olvasom.¹³ Be kell valanom ezt az intellektuális félpénziséget, hogy az olvasó előtt világos legyen, nemhogy a megoldás, de még a világos megértés birtokában sem vagyok. De a magammal szembeni intellektuális felháborodás arra késztet, hogy keressem a megértés lehetőségét.

Ezért célravezető lehet, ha az állam mai és le-

Rédei Ferenc felvétele

akit ők képviselnek, mintha csak púp lenne a gazdasági kilábalás, helyreállítás, kibontakozás hátán. S érezhetik – ha van fülük, hallhatják is –, hogy ők maguk sem egyebek, mint a gazdasági fejlődés akadályoztatásának Prügelknabéi. A helyzet ugyanis az, hogy az állam nem tud globálissá lenni. Vannak ugyan, akik szerint legjobb lenne, ha elbujdokolna, de valahogy ez sem megy.

Az állam, melynek számos formáját teremtette meg már a történelem, egy általános, de a legkevésbé sem globális, politikai keret. A társadalom formaadó készsége következtében kialakult egy olyan intézmény, amelytől hol sokat, hol keveset várnak, de amelynek Platón óta megfogalmazott elvi eszközrendűsége polgárainak boldogságát cé-

hetséges jövőbeni szerepeit közelebbről vesszük szemügyre. Az etatizmus és antietatizmus merev szembenállása autokratikus körülmények közt, diktatúrás időkben érhető. Demokratikus állapotok közepette is érhető, de akkor már a merevségnek semmi értelme. A demokratikus államot nem kergethetjük el, mert az mi magunk vagyunk. De milyen is közelebbről ez az állam, és milyen lehet még? Várunk-e valami érdemlegeset az államtól? A fentiekben érintettük már a gazdasági folyamatok alakulása szempontjából az államnak címzett kívánalmat, a politikai stabilitást. De fordítsunk egyet a perspektíván! Mi van az egyes emberrel?

Legújabb pénzügyminiszterünk egyik nyilatkozatában hallottam, hogy mindenkinek meg kell tanulni saját magáról gondoskodni.¹⁴ A szövegkörnyezetet figyelembe véve e kijelentés arra utal, hogy az Európa keleti felén a civil társadalom történelmi hiátusa miatt megismert atyáskodó, ám ugyanakkor a bizánci ikonokról ismerős, szigorú tekintetű, pantokrata állam változóban van, az állampolitikai megoldásokat majd a társadalmi öntevékenység helyettesíti. De az egyes ember szempontjából korántsem egyszerűsíthetjük le így a kérdést. Hiszen az államnak nevezett politikai intézmény a világ más részein is a társadalmi igazságosság elérésének-közelítésének eddig még más-sal nem pótolható eszközének látszik. Kiegyenlítő szerepének egészét nem veszik át sem az autonóm subrégiónok, sem a nemzetközi integrációk bontakozó intézményei. (Ha valamely integráció föderatív állammá lesz, akkor persze átveszi ezeket a szerepeket tagállamaitól, de a kérdés veleje, az állam mibenlétét és szerepvállalását illetően semmit se változik.) De maradjunk csak ennél az összefüggéseiből kiragadott fölszólításnál: tanuljon meg mindenki magáról gondoskodni!

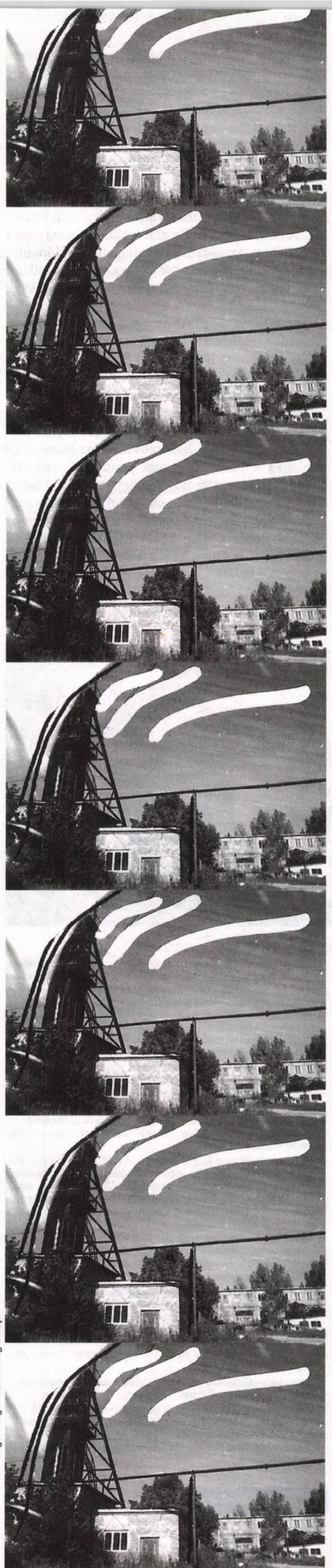
Az effajta erkölcsi princípium joggal hangsúlyozandó az autokratikus állapotok idején kiskorúságban tartott állampolgárok ébresztésekor. Bizonyára ránk is fér az ilyenféle buzdítás. Úgy hat persze, mint mikor a szendergőt egy csöbör hideg vízzel nyakon öntik. Az ilyen erkölcsi buzdításnak azonban – mivel nem vagyunk egyformák – adott kortól, társadalmi állapottól és pozíciótól függően fölöttébb vegyes lesz a hatása. Mindig vannak ugyanis gyámoltalanok, ügyetlenek, szegénylősek és szép számban felelőtlenek, akik majd nem tudnak, illetve nem is akarnak magukról gondoskodni. Vannak és lesznek továbbá olyanok, akik olyan életfilozófiák által vezérelve élnek, amelyek szerint az „élj veszélyesen” vagy „szakítsd le a nap virágát” minden áldott nap, sokkal szimpatikusabb és vonzóbb, mint például az életkeresemények nyugdíjpénztárak útján történő kalkulatív investíciója. Vannak, akik számára zsigerileg taszító a számítás, a versengés; vannak aztán, akik ilyesmire alkatilag alkalmatlanok; s vannak, akik rosszul számítanak, akik a versenyben lemaradnak. Ezekkel az utalásokkal csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy a „tanuljon meg mindenki magáról gondoskodni” erkölcsi indítatású fölszólamlásának várhatóan a társadalmi pozíciótól és az egyén alkattól függően különböző és ellentmondásos lesz a hatása, s mindig tömegesen lesznek olyanok, akik nem képesek magukról gondoskodni. Ez ősidők óta ismert probléma. Éppen a társadalom magukról gondoskodni képes tagjainak nyugalma és békeséges élete végett hárul az államra az a feladat, hogy az ugyancsak e társadalomban élő ellátatlanokról gondoskodjék. Az ellátatlanok ugyanis – hogy tapintatosan fejezzem ki magam – erkölcsi és fizikai kényelmetlenséget, valamint fenyegetést jelentenek a társadalom számára. Ezt a kérdést eddig legjobban a jóléti állam oldotta meg. „Nem akarunk visszamenni a középkorba egyik kezünkben koldustállal, a másikban meg a privát jótékonyssággal” – mondja a német Bundestag egyik képviselője.¹⁵ A vállalkozások és vállalkozók adó-

jának csökkentése helytől és időtől függően lehet indokolt. Az atyáskodó állam elvetése a saját lábára álló állampolgár érdekében szintén helyes. De ha ezzel a szociálisan szolgáltató, az ellátatlanokról gondoskodó állami szerep is sérül, akkor végső soron a vállalkozások és befektetések számára oly fontos politikai stabilitás kerül veszélybe. Az adócsökkentési kívánalom – más szóval a nyereségvágy – beburkolódzhat erkölcsi exhortációkba, de az államtörpítő prédikációk egy határ után a vállalkozások biztonságának rovására mennek. Hogy ez a határ hol van, azt nehéz megmondani. Ugyanakkor nyilván nem véletlen, hogy a Világbank a globális gazdaság hosszú távú tervezésének biztonság érdekében jövőre tervezett jelentésánál az „állam revitalizációját” választotta témájául.¹⁶ Valahol ugyanis az államot csepülő és zsugorító közgazdasági diskurzus mértéket vesztt.

A csak a pénzügyi egyensúly, adósságkezelés, fizetési mérleg, kiegyensúlyozottság, közkiadások lefaragása fogalmakkal jelzett földelekre összpontosító diskurzus egy idő után nem egyéb, mint a közbeszédben burjánzó politikaellenes, államelenes, kultúraellenes, szegényellenes, önértékű, a gazdasági célokra mint önfényű értékekre koncentráló süket duma. Igencsak kérdéses, hogy az ilyenfajta beszédben megnyilvánuló gondolkodás méltó-e még arra, hogy közgazdaságinak neveztesse. Nem azt állítom, hogy minden üzletember vagy gazdasági szakértő így gondolkodik, de azt igen, hogy körükben az ilyen fajta észjárás világszerte túlnyomóvá vált, s számos állampolitikus már szinte az államot és a politikát szégyellve gszulál a globális gazdaság tényezői előtt. Ez intellektuális mértékvesztés, egyszerűen szólva pedig butaság.

Kétségtelen persze, hogy az állam szerepe változik. A miniszterelnökségi hivatalból vagy a Belügyminisztériumból nálunk is fölröppennek olyan hírek, hogy ezt vagy azt a feladatot ezentúl majd nem az állam, hanem úgynevezett közhasznú társaság látja el, s különböző hatósági feladatokat majd valami fél-állami szervezetek végeznek szolgáltatás formájában. A „fél-állami” jelző szinonim a „fél-priváttal”. Az ilyen irányú állami szerepmódosításra vannak nemzetközi tapasztalatok. Vegyesek. Ahol igen erőteljesen forszírozták ezt az átalakulást, mint például Margaret Thatcher idején Angliában, ott „ahelyett, hogy a hatalom visszakerült volna a néphez, a demokrácia eróziója következett be; a hatalom és az autoritás forrásai elhomályosultak. Az egyetlen hatalom, amely szemléletmódját megerősödött, az a miniszterelnök és tanácsadónak hatalma volt.”¹⁷ Egy keresetlen vélemény szerint pedig ha az egyes állami feladatok közalapítványi, köztisztviselői, közhasznú társasági formákba csúsznak át, ez csak azt jelenti, hogy az államapparátus e szervezetekhez átkerülő és ott foglalkoztatott munkatársainak állami felelősségvállalás nélkül a magángazdaságban szokásos javadalalmazás dukál.¹⁸ Mindez persze nem változtat azon, hogy mind gondolatilag, mind gyakorlatilag foglalkozni kell az állam szerepmódosulásával, az új állam megformálásával. Ez azonban merőben más cél, mint az államtól való megszabadulás, az állam világgá kergetése.

Az egyik divatos amerikai szerző ugyanis ezt teszi.¹⁹ Állítása szerint ő meglegelte a világlejlődés „megatrend”-jét. A vállalkozások glóbuszunkat átfogó hálózatai szerinte úgy működnek, mint az Internet, amelynek nincs közepe, s minden bekapcsolódó maga teremt centrumot maga köré. Példája szerint az így működő 57 milliós kínai diaszpóra az Egyesült Államokhoz és Japánhoz viszonyítva a harmadik gazdasági óriás. Ehhez nincs szüksége semmiféle államra. – De pontosítsunk: az üzleti életben jeleskedő kínai diaszpórának nincs szüksége saját államra, mert a különböző, az üzleti biztonságához elengedhetetlen feltételeket azok

Lugosi Lugo László fotográfikája

az államok biztosítják, amelyekben ez a szorosra zárt üzleti csoport prosperál. A vállalkozásokhoz elengedhetetlen, s a befektetők által igencsak hangosan követelt politikai stabilitást a politika szülte és eltette államok nyújtják. Ez sem az állami szabályozásokkal ugyancsak horzsolódó információs hálózatoktól, sem a globalizált gazdasági tényezőktől nem várható.

A megidézett szerzőnek abban igaza van, hogy – legalábbis Európában – valószínűleg ütött a nemzetállamok végórja. De nem az államé mint olyan formaadó intézményé, amely tagjainak boldogulásáért hivatott létezni. Majd lesz másfajta állam, mert valamilyen formája nélkül a gazdaság csak félkarú óriás.

Korántsem mondhatjuk ezért, hogy a nemzetállam és a jóléti állam lebontása-átalakítása alatt az állam zavartalanul működik. Ez fájdalommal és konfliktusokkal jár. De balgaság lenne azt vélni, hogy valamifajta állam nélkül meglehetünk. Régi bűjőcska az, amellyel a magánérdekű tevékenységek ki akarnak bújni a közkötelezettségek alól. Amikor a gazdasági diskurzus során az államról és általában a politikáról mint parazitáról szólnak, mindig fedve marad, hogy az együttműködő társadalom a politika által az, ami. A vállalkozások szabadságának jelszava mögött – ami persze sokszor indokolt lehet – nem kevés esetben a politikán élősködő vállalkozás bújik meg. Elvileg azonban nem nehéz belátni, hogy lényegében szimbiózisról van szó.²⁰ Az esetlegességekben mozgó történelemben az aztán más kérdés, hogy éppen ki kinek a piócája.

Lugosi László felvétele

JEGYZETEK

1 Ha csak „rádiót” mond az ember, akkor még a régi szokások rabjaként, nem valamelyik kereskedelmi vagy közszolgálati rádióra gondol, hanem – „Kossuth Rádió, Budapest, kimertük a levelet” (Orbán Ottó) – a Magyar Rádió Kossuth műsorfolyamára.

2 Ha van valami meghökkenítő egy ilyen listában, akkor az az, hogy Németország a 6. helyről visszacsúszott a 22. helyre. Az Európai Unió általában is visszaesett. „A jelenlegi szociális-jóléti rendszer túl nagy pénzügyi terhet jelent” – írja a Time áttekintő összefoglalója. (Time International, 1996. június 16.)

3 Ha valakit részletesebben érdekel ez az okfejtés, akkor olvassa el a „Daedalus” folyóirat 1996-os tavaszi számát. Az egész kötet erről szól.

4 Ha valaki nem rest, akkor visszalapozhat a Népszabadság archívumában, s az 1996. június 6-ai csütörtöki számban megtalálhatja ezt az írást.

5 Ha emlékezünk még J. Steinbeck – ő is Nobel-díjas volt – „Érik a gyümölcs” című regényére, akkor fölidézhetjük azt a bénító dilemmát, amikor az eladósodás miatt földjükről elűzött farmerek az elűzö-re akarták fogni puskájukat. A szerencsétlen végrehajtott kétségbeesve mondta, hogy nem ő, hanem a bank kergeti őket világgá. No, de hogy fogja az ember a puskáját a bankra?!

6 Ha félnék a magyar feminisztáktól, akkor persze írhatnék e szó helyett semleges „államperszonát” vagy „államszemélyt”, mert nők is vannak közöttük – de egyelőre még nem kell félni, s enélkül is elég idétlen szó használat.

7 Ha pedig a kormányzat olyan helyzetben van, hogy a „corporate citizenship” eszméjét, azaz a jóléti állam feladatát nem tudja a törvényhozás útján a magángazdaságra lőcsólni – Amerikában most éppen ilyen helyzetben van –, akkor az egész nem más, mint alaptalan kíváncsi. „A Fehér Ház azt prédikálja, hogy a szociális felelősség jót tesz a biznisznek” – írja minderről a Financial Times (1996. június 17.)

8 Ha valaki kíváncsi a további részletekre, akkor azt megtalálhatja a New York Review of Books 1996. június 6-ai számában.

9 Ha a fenti érvelés nem lenne elegendő, úgy elég egy pillantást vetni a gazdasági és politikai elemzők által készített úgynevezett országokozási listákra, amelyek az üzleti élet intenzív köreit arról tájékoztatják, hogy a politikai stabilitás tekintetében milyenek az éppen aktuális rangsorok.

10 Ha nem szép is a büszkélkedés, elégtétellel nyugtázzhatjuk, hogy Szilágyi Ákosnak a Kritika 1996. júniusi számában megjelent írása, „Szuverenitás, te édes”, a KORRIDOR kutatócsoportban végzett munkánk műhelyforgácsa. Szóval ilyen forgácsok hullottak, miközben a szuverenitás fogalmát farigcsáltuk.

11 Ha csak beleolvassunk Almási Miklós e tárgyú cikkeinek, tanulmányainak, könyveinek bármelyikébe, akkor amellett, hogy az új jelenségre rácsodálkozunk, az adatok és összefüggések sokaságáról informálódhatunk. Miért ugyan, hogy miközben makroökonómiai túlkínálat van nálunk, akkor egy esztéta tájékoztatja minderről érdemlegesen a nagyközönséget? A naponta hallható hirdetés sikolya jut az ember eszébe: „Jaj, főnök, nem látom az áfától az erdőt!” – De ne legyünk igazságtalanok.

12 Ha az ember a két és fél újságoldalas beszélgetést végigolvassa, csak növekszik benne a tehetetlen nyugtalanság. (Eörsi István Mihancsik Zsófia kérdezte; Élet és Irodalom, 1996. május 21.)

13 Ha ilyen helyzet teremődik, legtermészetesebb másban, mások kérdésfelvetésében keresni a hibát. Kornai János azonban nem csótlátású közgazdász, s amikor Magyarország esetében a koraszülött jóléti állam jelenségegyüttesét bírálja, akkor szociológiailag, politikailag és morálisan is mérleget. Ferge Zsuzsa pedig ökonómiai és képzett társadalomkutató, aki a szociális állami szerepvállalás gazdasági indokoltága mellett képes érvelni. Kettőjük vitája oly sok folyóiratban és könyvben folytatódik, hogy itt nincs tér ennek felsorolására. (Az Esély, Kritika, Közgazdasági Szemle, Mozgó Világ, Népszabadság stb. hasábjain folytatott vitáikról kiváló összefoglaló olvasható Nagy Endre tollából „A koraszülött jóléti állam” vége?” címmel a Vigília 1996. januári számában.) Tegyünk még hozzá, hogy tartalmilag ez a vita korántsem 1989-től eredeztethető. Ferge Zsuzsa már a rendszerváltás előtt is élesen ütközött nem csak az állami hivatalossággal, hanem a piac szerepét joggal követelő reformközgazdászokkal is, mert már akkor belátta azt, ami ma került a társadalmi problémák napirendjére, nevezetesen azt, hogy az állam szociális szerepvállalásának csökkenése, amely szerep úgy zsugorodik, mint a regénybeli számbőr, azt jelenti, hogy az embert magára hagyják.

14 Ha belegondolunk, akkor a nyugdíjrendszer, egészségügyi rendszer, az oktatási rendszer eddigi állapota is, minden főlészítés nélkül előhívta ezt a mindennapi követelményt. Az össznézeti termék „rossz növekedése” (mi a csuda ez?! – kérdik a kukacoskodók; ekképpen akár „rossz egyensúlyról” is lehetne beszélni?) elleni föllépés, az eddigi állami támogatások megszüntetése, a jóléti állam dekonstruálása azonban drámai aktualitásúvá teszik e felszólítást. De tudunk-e ezzel mit kezdeni?

15 Ha odafigyelünk másokra is, akkor láthatjuk, hogy nemcsak a gazdaság globalizálódik, hanem az erről alkotott nézetek is: világszerte föllobbant a vita e kérdés körül. Ezt taglalták Oxfordban amerikai, német és brit politikusok is e nyáron. (l. Financial Times, 1996. július 3.)

16 Ha van írónia a folyó közgazdasági diskurzusban, akkor az az, hogy erről a Financial Times a következő címmel közöl cikket: „Bigger role for governments will be fashion next year” (1996. június 28.). Új lelket kell lehelni az állam fogalmába, s a gazdasági mozgás egészségessége érdekében „agilis államra” van szükség. Kell-e mondani, hogy mindez csak az utóbbi években eluralkodott gazdasági közbeszéd számára új?

17 Ha a jóléti állam válságát értelmezzük, akkor a globális gazdasági folyamatok mellett érdemes figyelmet szentelni a társadalomlélektani momentumoknak is. Ezt teszi Ian Buruma tanulmánya, amikor rámutat arra, hogy a régi vágású, patricius habitusú állampolitikusok úgy gondolták, hogy ők gondját viselik a népeknek. De a közép-keletbe beáramló újgazdagok igencsak vonakodnak mások jóléteért áldozni, s ez a jóléti állammal szembeni gyűlölet (hating) egyik forrása. (Ian Buruma: Mrs. Thatcher's Revenge; New York Review of Books, 1996. március 21.) Az állami szerepek privatizált formában való ellátására már egy betűszó is forgalomba került Nagy-Britanniában, a „quangos”, azaz quasi-autonomous non-governmental organizations, mellyel külön irodalom foglalkozik.

18 Ha valaki úgy vélné netán, hogy Sárközy Tamás – mert őt idézem – véleménye valamiféle etatista álláspontot takar, úgy az alapos tévedés lenne. Nála kevesebben ostorozzák kitaratásban a tébláboló és drága állami bürokráciát és nehézkes kormányzati rendszert. Ez azonban nem jelenti azt, hogy illúziói lennének a fél-államinak nevezett bürokrácia növekedésével kapcsolatban. A Kormányzás a „politika” és a „szakma” ütközéspontjában című kézirátának, mely e kérdésekkel foglalkozik, idén tavasszal volt a vitája a Pénzügykutató Rt.-ben.

19 Ha sokszor jogosan bírálható is a hazai könyvkiadás, hogy késlekedve jelentet meg jeles külhoni szerzőket, John Naisbitt bestsellerei esetében ez indokolatlan lenne. Milliós példányszámban megjelenő könyvei igencsak könnyű fajsúlyúak. A fentiekben az 1996-ban megjelent „Megatrends Asia” címűből citálom látnoki álláspontját. Még 1994-ben adták ki a „Global Paradox: The Bigger the World Economy, the More Powerful Its Smallest Players” című opuszát, amelyben egyaránt temeti az Európai Uniót és a meglévő államokat. A globalizálódással párhuzamos tribalizálódást észlel helybenhagyólag és megjósolja a képviselői demokrácia végét. Az emberek majd a számítógépes hálózatok segítségével maguk kormányozzák magukat. Egy átmeneti állapotként Európában hetvennyi, a világon pedig ezernyi államot gondol el, de a globális üzleti világot utánzó élet majd ezeket is hamarosan fölöslegessé teszi. „The world today is about the individual, not the state”, azaz, a mai világ nem az államról, hanem az egyes emberről szól (BCA, 1994. London, New York, 45. oldal). John Naisbitt azért idézem, mert egyszerű ésszel fogalmazott könyveit nem csak milliós példányban adják ki, hanem mert meg is vásárolják, s föltehetően sokan el is olvassák őket. Ami persze nem baj, ha valakinek ez megnyugvást okoz.

20 Ha csak lábjegyzetben is – mert egyébként még hívságosnak hatna –, de illő jelezni, hogy a gazdaság és a politika egymásra utalt összefüggésének van egy harmadik szereplője is, az iskolázottság és a kultúra fejlesztése által biztosított tudás. Ezek egymással konfliktusos viszonyban lévő tevékenységi terek, de egyként kiküszöbölhetetlenek a társadalom életéből. Wesselényi Miklós még úgy tartotta, hogy a gazdaság és tudás egyszerre szülői és ikrei a hatalomnak. De ez már régen volt – talán igaz se volt.

Vállalatok

Teknős Miklós felvétele

Kandidátusi értekezések téziszzerű összefoglalásai és az értekezésekről született opponensi bírálatok ritkán tarthatnak igényt a szélesebb nyilvánosság figyelmére. A tudományos minősítés rutinszerűen alkalmazott kellékei ezek, amelyeket szerzőik nem tartanak nyilván még teljességre törekvő publikációs jegyzékeikben sem. Megírásukat a „beavatási szertartás” szükséges velejárójának, egyúttal saját szakmai státusuk újramegerősítésének tekintik – még ha olykor kínosan terhes és időt rabló is a feladat. De az egymás iránti szolgálat kötelező; íratlan szabályok diktálják a kölcsönösséget. És kötött menetrend szerint zajlanak maguk a védések is: az elnök megnyitja, a titkár életrajzot és tudományos teljesítményeket ismertet, az opponensek felolvassák írásban előre beküldött véleményüket, s a jelölt megadja rájuk írásban előkészített válaszát. A védelem nyilvánosságát megtestesítő – manapság főleg barátokból, rokonokból és a legközelebbi munkatársakból álló – közönség pedig többnyire csak az idő múlását várja, hogy az eredményhirdetés után parolázhasson az immár sikeresen beavatottal és nyugtázhassa: ezen is túlestünk.

Laki Mihály 1996. március 14-én lezajlott kandidátusi védelem némileg rendhagyó esemény volt. Noha minden az írott és íratlan szabályok szigorú betartásával történt, a közönségnek ez esetben nemcsak türelemmel kivárandó, hanem érdekes intellektuális élményt jelentő órák jutottak. A szerző és munkásságát részletesen bíráló egyik opponense (Voszka Éva) ugyanis nem kevesebbről vitáztak, mint az elmúlt évtizedekben egyazon kutatói közösségekben betöltött szerepeik újraértelmezéséről, illetve, az empirikus közgazdaságtan mai hasznavehetőségéről és elméleti hozzájárulásairól. Két rokonkieszmés tudás mai tudományos útkeresésének lehetővé tehető tanúi, és vitájukból megérthetjük: a gazdasági átalakulás célszerű irányainak „tudományos megalapozásában”, az alkalmazott reform-technikák értékelésében nincs „objektív igazság” és nincs „közgazdasági szükségszerűség”. Mint Laki Mihály fogalmazott másik opponensének, Herczeg Jánosnak egy kérdésére válaszolva, a dolog inkább úgy áll, hogy: „...A privatizációs technikákat sokféle, egymásnak ellentmondó szempont szerint lehet összehasonlítani. Más